

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาวัดอุดมคงคาศรีเขต ตำบลนางาม อำเภอัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงแนวคิด ทฤษฎีและผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง การนำเสนอในบทนี้จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้ในการศึกษารั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันศาสนาต่อการพัฒนาสังคมและทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรชาติ และแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำส่วนที่สองนำเสนอผลการศึกษาวิจัยอื่น ๆ ที่มีผู้ศึกษาเกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ จากแนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว จะนำไปสู่ส่วนที่ 3 คือ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

2.1 แนวคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การนำแนวคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการศึกษาเรื่องบทบาทของสถาบันศาสนาต่อการศึกษาวัดอุดมคงคาศรีเขต เป็นการนำเอาแนวคิดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ ระบบธรรมชาติและคนในชุมชนใกล้ป่าวัดอุดมคงคาศรีเขต โดยมีหัวข้อสำคัญที่จะกล่าวถึง 2 ประเด็นคือ

2.1.1 ความสัมพันธ์ของระบบสังคมกับระบบนิเวศน์

ลักษณะธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและสิ่งแวดล้อมทั้งหมดมีความสัมพันธ์ต่อกัน เพราะระบบของสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อกันและกัน เช่น ระบบสังคม (Social System) ประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ส่วนคือ ประชากร เทคโนโลยี โครงสร้างทางสังคม และอุดมการณ์ ขณะเดียวกันระบบนิเวศน์ (Ecological System) ก็ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่มีปฏิกริยาโต้ตอบกันอีกหลายองค์ประกอบ เช่น ดิน น้ำ ภูมิอากาศ พืช สัตว์ ฯลฯ องค์ประกอบเหล่านี้ประกอบกันเข้าเป็นระบบโดยแต่ละส่วนต่างมีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อกัน แสดงออกโดยการไหลของพลังงาน เช่น การที่มนุษย์เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์เพราะทั้ง 2 ส่วนมีความสัมพันธ์ต่อกัน

ทั้งแนวราบคือลักษณะเครือข่าย และเป็นแนวตั้งคือจากส่วนเล็กกว่ามีความสัมพันธ์กับระบบใหญ่ขึ้นไป จากลักษณะความสัมพันธ์ของระบบสังคมและระบบธรรมชาติดังกล่าวถือเป็นหลักการสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์ที่มีความสัมพันธ์กัน โดยการไหลของพลังงานวัตถุและข่าวสารที่มีผลกระทบต่อกัน ซึ่งในการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของระบบดังกล่าวต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านพื้นที่ (Space) เวลา (Time) การตัดสินใจ (Decision-making) และการไหล/แลกเปลี่ยน (Flow) นอกจากนี้แล้วระบบยังมีคุณสมบัติสำคัญที่จะต้องคำนึงถึงคือ

1. Productivity คือ การมีผลิตภาพสูงสุด
2. Stability คือ มีเสถียรภาพและความมั่นคงถาวร
3. Equitability คือ ความมีดุลยภาพ ความเท่าเทียมกันในการใช้
4. Sustainability คือ ความมีถาวรภาพ ความยั่งยืนในการใช้
5. Autonomy คือ สามารถทำได้อย่างอิสระปราศจากแรงกดดันใด ๆ
6. Solidarity คือ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของระบบ สมาชิกของระบบมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าระบบคือ สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในขอบเขตเดียวกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนทำให้เกิดพฤติกรรมร่วมหรือคุณลักษณะของระบบนั้น ๆ ขึ้นมา องค์ประกอบของระบบจะมีความเกี่ยวพันกัน เพราะส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลงจะทำให้ความสัมพันธ์กับระบบอื่นเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งทำให้เกิดพฤติกรรมหรือคุณลักษณะของระบบเปลี่ยนแปลงไปด้วย (Rambo and Sajise, 1984 : 7)

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2535 : 7-8) ได้ให้แนวคิดในการพิจารณามนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) ว่า มีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความมองว่าระบบมนุษย์นิเวศน์เป็นระบบ ไม่ได้แยกส่วนการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบ มนุษย์จะสามารถดำรงอยู่ได้ต้องเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์หลายระดับที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน
2. ความมองลักษณะความสัมพันธ์ เนื่องจากภายในระบบมีหลายองค์ประกอบ แต่ละองค์ประกอบจะมีหน้าที่เฉพาะและทำงานเกี่ยวข้องกันทั้งภายในระบบและระบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดดุลยภาพในระบบ
3. กระบวนการความสัมพันธ์ จะต้องมองลักษณะเปิด (Open Ecosystem) ในกระบวนการของความสัมพันธ์จะมีแกนตัวใดตัวหนึ่ง ที่สำคัญเรียกว่า System Organization ที่จะเป็นตัวจัดองค์การภายในระบบเกิดขึ้นมา

นอกจากนี้ นวัตกรรม เรื่องพานิชย์ (2528 : 7-21) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในแง่ของระบบธรรมชาติกับการพัฒนา โดยเริ่มจากมนุษย์ในอดีตมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ การวิวัฒนาการในอดีตจึงถูกควบคุมโดยการคัดเลือกตามธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนดต่อวัฒนธรรม และต่อมามนุษย์เริ่มรู้จักใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีมากขึ้น มนุษย์จึงพยายามดัดแปลงให้ธรรมชาติแวดล้อมเป็นไปตามความต้องการจนในที่สุดก็เกิดภาวะมลพิษ เพราะมนุษย์รบกวนระบบธรรมชาติมากเกินไป จนทำให้กลไกการควบคุมตนเองของธรรมชาติถูกทำลาย การที่มนุษย์มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการพัฒนาความเจริญด้านต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ในแง่ของการเพิ่มผลผลิตปัจจัยการดำรงชีวิตให้พอเพียง และค้นหาสิ่งอำนวยความสะดวกสบายแก่ชีวิต โดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ขณะเดียวกันก็นำเป็นห่วงว่าขณะที่เรารับประโยชน์จากการพัฒนาตามแนวคิดที่กล่าวมาแล้วมนุษย์เองกลับได้รับผลกระทบจากปัญหามลพิษ อันเป็นผลพวงของความเจริญทางด้านเทคโนโลยี เนื่องจากการพัฒนานั้นยากที่จะหลีกเลี่ยงการทำลายระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายโครงสร้างที่สลับซับซ้อนและกระบวนการควบคุมตัวเองในระบบธรรมชาติ เราจึงควรควบคุมให้มีการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม โดยไม่ถึงกับทำลายระบบนิเวศน์ เพราะทรัพยากรหลายประเภทเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิตมนุษย์มากไม่ว่าจะเป็น อากาศ ดิน น้ำ และป่าไม้ ต่างก็มีความสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างใกล้ชิดจะแยกสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกจากกันได้ยากคือ หากป่าไม้ที่ปกคลุมดินถูกทำลายจนเกินขีดจำกัดก็จะส่งผลกระทบไปสู่ดินตลอดจนไปสู่อากาศอย่างร้ายแรงดังที่ในหลาย ๆ ประเทศกำลังประสบอยู่จากแนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าถ้ามนุษย์มีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้อย่างคุ้มค่าและมากที่สุด มีการสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุดตามหลักการอนุรักษ์ก็เท่ากับว่ามนุษย์ลดภาวะมลพิษให้กับตัวเอง และยังเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้มนุษย์ชาติในอนาคตตั้งพอสรุปแนวคิดในการพัฒนาการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ คือ

1. การพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงภาพรวม ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะส่วน เนื่องจากทรัพยากรทุกชนิดมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น มนุษย์ ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น
2. ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดจะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพราะวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ

3. การพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ประสบความสำเร็จ เกิดจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้ตระหนักถึงความสำคัญและรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในหลาย ๆ ด้านต่อสังคมและใช้ทรัพยากรนั้นในจำนวนจำกัด รวมทั้งอำนวยความสะดวกหลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกัน

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจะสำเร็จมากน้อยขึ้นอยู่กับ - ทรัพยากรมนุษย์ เพราะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ

5. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใด ๆ โดยเหตุผลใดก็ตามเท่ากับเป็นการทำลายมนุษย์เอง เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ที่กำเนิดและเป็นผลผลิตมาจากป่าไม้ ดิน และน้ำ ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศน์ ทั้งสิ้น

2.1.2 แนวคิดพระพุทธรศาสนาต่อระบบนิเวศน์

พระพุทธรศาสนา มองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากธรรมชาติถูกทำลายมนุษย์จะไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังที่ โดนัล เค. สแวนเนอร์ (2533 : 30) กล่าวถึงแนวคิดของพระพุทธรศาสนาที่มีต่อระบบนิเวศน์ว่า

1. มนุษย์และธรรมชาติในโลกย่อมเสมือนเป็นสิ่งเดียวกัน
2. การต้องการเป็นเจ้าของที่เกิดจากกิเลสตัณหาความโลภและความเกลียดทำให้เกิดความแบ่งแยกและทำลายความสมดุลย์กลมกลืนของสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติ
3. การแบ่งแยกในหมู่มนุษย์เกิดขึ้นเพราะความจำเป็นและหน้าที่มากกว่าโดยกำเนิดและสิทธิพิเศษ
4. จริยธรรมของมนุษย์และธรรมชาติไม่มีขอบเขตที่สนองตอบซึ่งกันและกัน

ในตนเองเดียวกัน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536 : 20) ได้อ้างถึงแนวคิดในพระพุทธรศาสนาว่า การมีชีวิตร่วมกับธรรมชาติจะต้องพึ่งพาอาศัยโลกของธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องกัน ตามทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) กล่าวว่าสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมีชีวิตและมีสิทธิ์ที่จะมีชีวิตอยู่ สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจนถึงต้นไม้แม่น้ำ ทุกสิ่งในโลกของธรรมชาติมีชีวิตเหมือนกัน ฉะนั้นเราไม่มีสิทธิ์ที่จะทำลายชีวิตเหล่านั้น ซึ่งตามหลักนิเวศวิทยาแนวลึกมีหลักสำคัญคือ

1. ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ธรรมชาติไม่ได้ดำรงอยู่เพื่อเป็นเครื่องมือไปสู่วัตถุประสงค์อื่น ๆ หรือเพื่อเป็นผลประโยชน์ของใคร
2. กฎของนิเวศวิทยาหรือกฎของธรรมชาติ จะเป็นตัวกำหนดศีลธรรม และจริยธรรมของมนุษย์ ความคิด ความรู้สึก และการกระทำที่พึงปวงของมนุษย์จะมุ่งไปยังเรื่องของธรรมชาติเป็นหลักใหญ่
3. ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิประเทศ พืชพรรณ สัตว์ป่ามีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ถูกรบกวน จากฝีมือมนุษย์ เรียกว่า "Biorights" หรือ สิทธิทางชีวภาพ
4. มนุษย์ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเทคโนโลยีขนาดใหญ่สมัยใหม่ ในขณะที่เดียวกับกับปฏิเสธระบบอำนาจนิยมและการรวมศูนย์ทุกรูปแบบด้วย
5. สิทธิที่ส่งเสริมการนิยมนวัตกรรมเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ความเจริญทางเศรษฐกิจต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมวลชนผู้ยากไร้

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและแนวคิดของศาสนาพุทธที่มีต่อมนุษย์นิเวศน์ เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของระบบธรรมชาติและระบบสังคม ที่มีความสัมพันธ์กันแสดงออกโดยการไหลของพลังงานและข่าวสารข้อมูล ตามแนวคิดเชิงระบบที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบเขตเดียวกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนทำให้เกิดพฤติกรรมร่วม หรือคุณลักษณะของระบบนั้น ๆ ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเปลี่ยนแปลงจะทำให้ความสัมพันธ์กับระบบอื่นเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการศึกษาถึงระบบธรรมชาติและคนในชุมชนของป่า ควรมองถึงสถานะความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งหมดในป่า โดยไม่แยกส่วนในการนำไปพิจารณาอื่นจะทำให้เกิดความเข้าใจกับระบบทั้งหมดได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้

จากแนวคิดเชิงระบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของธรรมชาติและสังคมมนุษย์ เมื่อนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณาเพื่อนำไปใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่วนใหญ่เน้นถึง การที่มนุษย์ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่า ขณะเดียวกันสภาพของป่าก็จะต้องได้รับการดูแลให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้

ประเสริฐ ศรีศักดิ์ (2530 : 30) ได้กล่าวไว้ว่า การจัดการป่าไม้ หมายถึง การรวบรวมเอาหลักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค และทางเศรษฐศาสตร์ ป่าไม้ มาใช้ดำเนินการในป่าใดป่าหนึ่ง เพื่อผลในด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้ได้ผลผลิตถาวรและสูงสุด โดยมีหลักการสำคัญ 2 หลักการคือ ป่าส่วนหนึ่งจัดเพื่อการผลิตและนำไม้ออกมาใช้ประโยชน์ อีกส่วนที่เหลือเน้นรักษาป้องกันไว้ เช่น บริเวณป่าที่เป็นต้นน้ำลำธาร บริเวณที่ส่วยงามรักษาไว้เพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือเขตบำรุงรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ดังนั้นไม่ว่าจะจัดการป่าบริเวณใดเพื่อการใดก็ตาม ตามหลักวิชาป่าไม้ถือว่าจะต้องจัดการให้ได้ผลผลิตต่อเนื่องกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุดโดยให้ได้ประโยชน์สูงสุด

บัวเรศ ประโชโย (2528 : 36) กล่าวว่า การจัดการป่าไม้ หมายถึง การรวบรวมเอาหลักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค และทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้มาใช้ดำเนินการในป่าใดป่าหนึ่ง เพื่อนำผลผลิตจากป่ามาใช้ ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์การป้องกันปรับปรุงป่าให้ดีขึ้นอันจะมีผลต่อการได้รับผลผลิตถาวรและสูงสุดทั้งทางตรงและทางอ้อม

ทิวา สรรพกิจ (2528 : 30) กล่าวว่า การจัดการป่าไม้ที่จะทำให้เกิดผลสูงสุดได้นั้นต้องอาศัยวิชา "วนศาสตร์ชุมชน" ซึ่งหมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภทที่อยู่ในสังคมของป่าไม้หรือที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ ให้อำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสังคมสูงสุดและโดยสม่ำเสมอตลอดไป

การดำเนินการจัดการป่าไม้ที่ผ่านมาพบว่าประเทศไทยได้มีการจัดการป่าไม้ ที่สามารถสรุปได้จากนโยบายป่าไม้แห่งชาติได้ 4 ประการคือ

1. การจัดการป่าไม้แบบสัมปทานป่าไม้

การออกกฎหมายครั้งแรกที่เรียกว่า เป็นการสัมปทานทำไม้เริ่มจากการที่รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติไม่ให้มีการอนุญาตทำไม้ในป่าแห่งชาติแก่บุคคลเกินกว่าหนึ่งคนขึ้นไป ในปี พ.ศ. 2427 จนกระทั่ง เมื่อวันที่ 18 เดือนกันยายน ได้มีการตั้งกรมป่าไม้ขึ้น นโยบายด้านป่าไม้เปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เพื่อดำเนินการทำไม้ในเชิงธุรกิจเมื่อ

พ.ศ. 2490 เป็นการอนุญาตให้ทำไม้ทั้งรายย่อยและรายใหญ่ แต่ไม่มีการกำหนดเงื่อนไขให้ผู้ได้รับ การอนุญาตทำไม้ต้องดูแลป่าที่ตนเองได้รับสัมปทาน จนในปี พ.ศ. 2518 กำหนดให้มีการ อนุญาตทำไม้โดยการให้สัมปทานครั้งละ 30 ปี และให้ผู้รับสัมปทาน ดำเนินการอย่างมีระบบและ ขั้นตอนตามหลักวิชาการ แต่การดำเนินการทำไม้ในสภาพความเป็นจริงย่อมกระทบกระเทือนต่อ สภาพความเสื่อมโทรมของป่าจนทำให้เกิดเสียดุลของระบบนิเวศวิทยาเกิดฝนแล้ง น้ำท่วม จน กระทั่งในปี พ.ศ. 2531 เกิดอุทกภัยอย่างรุนแรงในจังหวัดนครศรีธรรมราช สร้างความเสียหาย ให้แก่ทรัพย์สินและชีวิตราษฎรมากมาย รัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี ได้สั่งยกเลิกการสัมปทานไม้ทุกประเภท ยกเว้นสัมปทานไม้ป่าชายเลนจึงทำให้นโยบายการทำไม้ ล่มสลายลงในปัจจุบัน

2. การจัดการป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์

นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ถูกกำหนดขึ้นครั้งแรกในรัฐบาลของ ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และแถลงไว้เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2519 เน้นการดำเนินการ อนุรักษ์ป่าไม้ วางมาตรการป้องกันป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลายและเร่งอนุรักษ์ป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำลำธาร ที่ถูกทำลายให้กลับคืนสู่สภาพเดิม รัฐบาลชุดต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ได้บรรจุเรื่องการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ไว้ในนโยบายเกือบทุกชุด สำหรับนโยบายการป่าไม้แห่งชาติระบุไว้ข้อที่ 18 ให้ กำหนดแนวปฏิบัติงานที่แน่นอนชัดเจนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการทำลายป่าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำไร่เลื่อนลอย กัญจากไฟฟ้า การทำลายป่าจากชนกลุ่มน้อย การรุกป่าพื้นที่ป่าจากเชิงเขา โดยให้มีการกำหนดมาตรการและขั้นตอนที่แน่นอนชัดเจนในการลงโทษผู้กระทำผิด รวมทั้งการจัด ตั้งศูนย์รวมการปราบปรามในแต่ละภาคและให้มีมาตรการลงโทษเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้มีอิทธิพลและ กระทำผิดไว้เป็นหลักในการปฏิบัติงานของหน่วยราชการและภาคเอกชน และกำหนดป่าเพื่อการ อนุรักษ์ไว้ในข้อ 4.1 ป่าเพื่อการอนุรักษ์กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืชพันธุ์ สัตว์ที่หายาก และป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนทั้งเพื่อ ประโยชน์ในการศึกษา การวิจัย และนันทนาการของประชาชนในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ ประเทศไทย ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2535 และวันที่ 17 มีนาคม 2535 กำหนดพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์เนื้อที่ประมาณ 88 ล้านไร่ โดยการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ดังนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2538) จึงกำหนดเป้าหมายพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้มีพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ไว้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ ประเทศ

3. การจัดการป่าไม้แบบปลูกสร้างสวนป่า

การปลูกสร้างสวนป่าเริ่มต้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2449 พระยาวันพฤกษ์พิจารณ์ได้ทำการทดลองปลูกสวนสักแบบอาศัยชาวไร่ (Taungya Plantation) ใช้วิธีหยอดเมล็ดลงหลุมตามแบบอย่างที่เขาทำมาแล้ว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2453 จึงได้มีการปลูกสร้างสวนสักอย่างจริงจังขึ้นที่จังหวัดแพร่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ซึ่งตรงกับสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี ได้กำหนดไว้ในนโยบายรัฐบาลให้ปลูกสร้างสวนป่าไม่น้อยกว่า 3,000 ไร่ ส่วนไม้กระยาเลยทำเพียงเล็กน้อย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2512 ซึ่งมีพลเอกถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลมีนโยบายให้มีการปลูกสร้างสวนป่าขึ้นอีกครั้ง จากนั้นก็ได้มีการกำหนดให้มีการปลูกสร้างสวนป่าขึ้นในนโยบายรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในปี พ.ศ. 2526 และรัฐบาลต่อ ๆ มาถือเป็นนโยบายรัฐบาลตลอดมา นอกจากนโยบายรัฐบาลและนโยบายการป่าไม้แห่งชาติแล้ว ยังมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปลูกสร้างสวนป่า คือ พระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ. 2535 ซึ่งมีเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมให้มีการปลูกสร้างสวนป่าที่เป็นไม้หวงห้ามที่ดำเนินการโดยเอกชน

4. การจัดการป่าไม้เพื่อประโยชน์ชุมชนโดยเน้นรูปแบบป่าชุมชน

มนุษย์ใช้ทรัพยากรป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นการใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ และการใช้ผลผลิตจากป่าเป็นอาหารธรรมชาติ สมุนไพรรักษาโรค ซึ่งการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในช่วงที่ผ่านมาปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ มีการแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม และจับจองใช้เป็นที่ตั้งถิ่นฐาน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพทรัพยากรป่าไม้ส่งผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติ ตลอดจนราษฎรในชุมชนที่พึ่งพิงป่า ดังนั้นเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาค่าความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นต่อราษฎรที่อาศัยในเขตป่า และเพื่อการพัฒนาป่าไม้ จึงเกิดแนวคิด "วนศาสตร์ชุมชน" (Social Forestry) เข้ามาใช้โดยมีแนวคิดที่สำคัญคือ มุ่งเน้นให้ชุมชนมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง เพื่อชุมชนส่วนรวม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเป็นพื้นฐานสำคัญ (คุชฎี อายุวัฒน์, 2535 : 92) ในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน (Communal Forest) อันเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวนศาสตร์ชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนกำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นเป็นสำคัญ ป่าชุมชนดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ป่าธรรมชาติดั้งเดิมหรือเป็นป่าชุมชนที่ชาวบ้านได้ช่วยกันปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ (โกมล แพรกทอง, 2535 : 137)

นอกจากนี้บัวเรศ ประโชโย (2535 : 143) ได้กล่าวไว้ว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากต้นไม้ร่วมกัน ซึ่งเห็นได้จากการเก็บยอดผักมาเป็นอาหาร การใช้พื้นที่และถ่านจากป่าเหล่านั้น การเข้าไปเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ที่ได้กล่าวนี้นี้เป็นพื้นที่ที่ประชาชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากต้นไม้ เป็นพื้นที่ที่ไม่กว้างขวางเกินไป สามารถบริหารหรือจัดการให้เกิดประโยชน์ได้จากประชาชนในท้องถิ่น เป็นพื้นที่อยู่ใกล้เคียงหมู่บ้านแต่ละแห่งที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน สามารถจำแนกชนิดของป่าชุมชนได้ คือ ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ป่าวัด และป่าสาธารณะของชุมชน

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2535 : 154) กล่าวถึง ป่าชุมชนว่า ชาวอีสานจะอนุรักษ์พื้นที่ที่ตนเองมีความรู้สึกว่าเป็นผืน หรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ถือว่าเป็นป่าของหมู่บ้านหรือป่าส่วนรวมร่วมกันพิทักษ์รักษาจัดการการใช้ประโยชน์ เป็นมรดกตกทอดร่วมกันของหมู่บ้าน สามารถแยกลักษณะป่าชุมชนได้ 3 กลุ่ม ได้แก่

1. ป่าหมู่บ้านหรือป่าประจำหมู่บ้าน เป็นป่าดั้งเดิม ถูกกำหนดมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน ความรู้สึกเป็นเจ้าของมีสูง และได้รับการยอมรับจากหมู่บ้านใกล้เคียง หรือเป็นที่ตกลงร่วมกันและเป็นที่เข้าใจระหว่างหมู่บ้านว่าเป็นสมบัติของบ้านใด การดูแลรักษาของชาวบ้านต่อป่าชนิดนี้มีสูง การใช้ประโยชน์อาจเพื่อประกอบพิธีกรรม ขอพรหรือแสดงความกตัญญู จึงใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์มากกว่าป่าของหมู่บ้าน ป่าชุมชนประเภทนี้ ได้แก่ ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า และป่าวัด

2. ป่าของหมู่บ้าน ป่าชนิดนี้มีระยะห่างจากหมู่บ้านมากกว่าประเภทที่หนึ่ง และมีขนาดใหญ่กว่า เป็นป่าที่ใช้พักพิงพึ่งพาอาศัยทั้งหาอาหาร ไม้ พืช และเลี้ยงสัตว์ อาจมีหมู่บ้านอื่นไม่ยอมรับ จึงแสดงความเป็นเจ้าของโดยการร่วมใช้ประโยชน์ ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของอยู่ในระดับไม่สูงนัก การแย่งชิงตัดทวงประโยชน์จึงเกิดขึ้น เช่น ป่าที่สาธารณะ ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์หรือป่าสงวนแห่งชาติที่ชาวบ้านกำหนดแบ่งแยกออกจากป่าสงวน เพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชนทั้งนี้อาจเพราะเคยใช้ประโยชน์มาก่อนที่กรมป่าไม้จะประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และบางหมู่บ้านได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณะ ความเป็นเจ้าของก็มีสูง

3. ป่าชุมชนพัฒนา เป็นป่าที่เกิดจากผลการศึกษาและส่งเสริมให้ชุมชนปลูกป่าซึ่งมีทั้งรัฐบาลปลูกให้ ลงทุนให้ แล้วยกให้หมู่บ้านดูแลรักษาและจัดการผลประโยชน์หรือการปลูกแบบประชาอาสา หรือการลงทุนโดยองค์กรเอกชน รวมถึงป่าที่หมู่บ้านร่วมกับฟื้นฟูสภาพดั้งเดิมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

Dieter Elz (อ้างใน เส้นห์ จามริก และคณะ, 2536 : 20) ได้สรุปประเด็นเกี่ยวกับป่าชุมชนไว้ว่า "มีในทัศนและหลักการพื้นฐานของป่าชุมชนเน้นความสามารถอย่างต่อเนื่องในระยะยาวของการตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นในด้านเกี่ยวกับผลผลิตจากต้นไม้และการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของภาคเกษตร รวมทั้งการรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อม โดยใช้ประโยชน์จากต้นไม้ในระบบเกษตรกรรม ดังนั้นป่าชุมชนจึงเป็นยุทธวิธีหลักของการเคลื่อนเข้าสู่ระบบการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง ตลอดจนเกิดความมั่นคงในด้านของการทำมาหากินในหลายภูมิภาคของไทย"

ผการัตน์ รัฐเขต (2535 : 20) กล่าวว่า "ป่าชุมชนเป็นป่าที่ปลูกขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ที่พึงจะได้จากการปลูกป่าร่วมกัน ป่าชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้กิจการป่าไม้ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมชนบทโดยพิจารณาความต้องการชุมชนนั้น ๆ เป็นพื้นฐาน"

ไพฑูรย์ กิจเกสงค์ และคณะ (2534 : 7) ได้กล่าวถึงการดำเนินงานของป่าชุมชนว่า "เป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียว และยังเป็นผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนที่สำคัญ 2 ประการ คือ เพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนเกี่ยวกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม พลังเชื้อเพลิง และไม้ใช้สอยรวมทั้งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาชุมชน ในแง่ที่มีการชักจูงปัจเจกชนให้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกัน รู้จักแก้ปัญหาาร่วมกัน นอกจากนี้แล้วผลสำเร็จอาจจะรวมไปถึงการหาเงินกองทุนกลาง พุนสำรองเพื่อการพัฒนาชุมชนโดยความสามารถของชุมชนเอง โดยผ่านกระบวนการวางแผน การดำเนินงานที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งบทบาทสำคัญดังกล่าวมีความจำเป็นมากต่อนักพัฒนา นักส่งเสริมของรัฐและองค์กรเอกชน ภายใต้การนำของกระทรวงหลักที่เกี่ยวข้อง โดยอาจจะรวมถึงภาคเอกชนที่สนใจการทำงานด้านนี้ให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอันมุ่งถึงประโยชน์ของส่วนรวม"

จากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้ สรุปได้ว่า การจัดการป่าไม้ที่ผ่านมาเน้นในเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า ขณะเดียวกันก็จะต้องให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์และดูแลรักษาเพื่อให้ได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อไป นอกจากนี้รูปแบบการจัดการป่าชุมชนยังเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้อีกลักษณะหนึ่งที่มีหลักการสำคัญคือ คนในท้องถิ่นสามารถเข้าจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่นของตนโดยผ่านกระบวนการวางแผน การดำเนินงานที่ถูกต้องเหมาะสม รวมทั้งเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอันเกิดจากรู้สึกเป็นเจ้าของ และตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนในด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าอย่างยั่งยืนต่อเนื่อง ดังนั้นจึงถือได้ว่าแนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นวิธีการเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่อง มีผลสู่การพัฒนาสังคมที่เน้นศักยภาพของชุมชน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันศาสนาต่อการพัฒนาสังคมและทรัพยากรป่าไม้

Talcott Parsons (อ้างใน ลัญญา ลัญญาวิวัฒน์, 2531 : 7) ได้กล่าวถึงสถาบันว่าเป็นแบบแผนที่ค่อนข้างถาวรของการกระทำระหว่างกันของบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ แบบแผนเหล่านั้นอยู่ในการอบของวัฒนธรรม อันเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่บังคับพฤติกรรมและระบบความเชื่อของวัฒนธรรมนั้น ขณะเดียวกันค่านิยมและแบบแผนอื่น ๆ อาจกลายเป็นส่วนหนึ่งในระบบบุคคล

สุพิตรา สุภาพ (2529 : 79) ได้ให้ความหมายของศาสนาว่า หมายถึง "คำสอน ซึ่งเป็นความเชื่อที่แน่นแฟ้นและเป็นแบบแผนใหม่ ซึ่งแต่ละศาสนาอาจจะมีคำสอนเหมือนกัน หรือแตกต่างกัน ทั้งในด้านรูปลักษณะและหน้าที่ทางสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือสอนให้คนเป็นคนดี มีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ตลอดจนเป็นที่รวมแห่งความเชื่อและความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน"

บรรพต วีระลัย (2520 : 191) กล่าวว่า "ความหมายของศาสนาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (Super-natural) คือ ความเกี่ยวข้องกับเรื่องเหนือธรรมชาติเป็น เรื่องที่อาจเกิดขึ้นได้และเข้าใจไม่ได้ด้วยเหตุผลธรรมดา"

ดังนั้นสถาบันศาสนาจึงเป็นแบบแผนของการกระทำระหว่างกันของบุคคล แต่ละศาสนายู่ภายใต้คำสอนเหมือนกัน เป็นเรื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีความเชื่ออย่างเดียวกัน ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมกัน เช่น ในเรื่องของพิธีกรรม

เดอร์ไคม์ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับสถาบันทางศาสนาว่า ในอดีตศาสนาเป็นตัวเชื่อมประสานสังคม เป็นวิธีการที่มนุษย์ได้รับการชักจูงให้หันจากภาระเกี่ยวข้องประจำวันที่มนุษย์เข้าไปพัวพันอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กัน ไปสู่การบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันทำให้เกิดความเสียสละเพื่อส่วนรวมในการไปสู่จุดหมายทางคุณธรรม แต่หากยุคสมัยของพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาแบบเก่าได้สิ้นสุดลงก็จะเป็นตัวนำความเสื่อมของชุมชนที่มีศีลธรรมทั้งหลายไปสู่สภาพเสื่อมสลายทั้งหมดและเกิดอะโนมิหรือความไร้บรรทัดฐาน โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฮาร์วี อัลเบิร์ต (Harry Albert) ได้จัดหน้าที่สำคัญของศาสนาตามแนวคิดของเดอร์ไคม์ไว้ 4

ประการ คือ

1. ศาสนาเป็นพลังทางสังคมที่ทำให้เกิดระเบียบวินัย (Disciplinary)
2. ศาสนาเป็นพลังเพื่อความสามัคคี (Cohesiveness)
3. ศาสนาเป็นพลังชีวิต (Vitalizing)
4. ศาสนานำมาซึ่งความอิ่มเอม (Euphoric)

พิธีกรรมทางศาสนาเป็นสิ่งที่เตรียมมนุษย์ให้มีความรับผิดชอบและรับผิดชอบต่อสังคม เป็นสิ่งที่ทำให้สังคมมีความศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาเป็นเรื่องของสังคมอย่างเด่นชัดที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมและที่สำคัญคือ เมื่อมนุษย์เฉลิมฉลองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พวกเขาจะฉลองอำนาจของสังคมของตนโดยไม่รู้ตัว อำนาจนี้อยู่เหนือการมีตัวตนของมนุษย์จนทำให้มนุษย์ต้องให้ความสำคัญในแง่ของความศักดิ์สิทธิ์ (เดอร์ไคม์ อ้างใน นฤจร อิทธิจิระจรัส, 2535 : 16-21) นอกจากนี้เดอร์ไคม์ ยังกล่าวว่าศาสนาคือ เครื่องยึดเหนี่ยวของสมาชิกในสังคม พิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้คนมารวมกันและทำให้เกิดความเหนียวแน่นขึ้นในสังคม ศาสนาทำให้ลักษณะปัจเจกบุคคล (Individualistic) ลดลงหน้าที่ของสถาบันศาสนาที่มีต่อสังคมสรุปได้ดังนี้

1. มีหน้าที่ในการฝึกฝนบุคคลเพื่อเข้าสู่สังคม (Prepare men for social life) โดยการสอนหลักการดำเนินชีวิต (Self-discipline) และความอดทนในการดำรงชีวิต
2. ประเพณีทางศาสนาทำให้บุคคลที่มาร่วมเกิดความยึดเหนี่ยวกันขึ้น และทำให้เกิดการพลัดกันทางสังคม (Social solidarity)
3. การปฏิบัติหรือการมีพิธีกรรมทางศาสนา มีหน้าที่ในการรักษาวัฒนธรรมทางสังคมไว้และฟื้นฟูวัฒนธรรมเก่า ๆ ขึ้นมา (Maintains and revitalizes function) และยังมีหน้าที่ในการสืบทอดวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกของสังคมต่อไป
4. หน้าที่ในการตอบสนองในด้านอารมณ์ของสมาชิกในสังคม (Euphoric function) ทำให้อารมณ์ เศร้าหมองหายไปหรือลดลงและทำให้สมาชิกในสังคมมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

จากแนวความคิดเกี่ยวกับความสำคัญของศาสนา สรุปได้ว่า ศาสนาคือผลรวมความเชื่อถือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสมาชิกในสังคม ตลอดจนการปฏิบัติหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกในสังคมซึ่งจะมีจุดรวมอยู่ในชุมชน เช่น โบสถ์ หรือสังคมไทยก็เช่น วัด เป็นต้น และหน้าที่ของศาสนาก็เพื่อประโยชน์ร่วมของสมาชิกในสังคมทั้งหมด พิธีกรรมทางศาสนาทำให้บุคคลเข้ามาร่วมกันและเกิดความเหนียวแน่น (Solidarity) ขึ้นในสังคม

ปัจจุบันศาสนาพุทธเป็นศาสนาหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีการดำรงชีวิตอยู่ของสังคมไทย เพราะวัดเคยเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่บริการสังคมหลายอย่าง เช่น เป็นโรงเรียน เป็นโรงพยาบาล เป็นศาลสถิตยุติธรรม เป็นศาลาประชาคม เป็นศูนย์เยาวชน เป็นพิพิธภัณฑ์สถาน เป็นคลังวัสดุ

เป็นสถาบันบันเทิง (แสง จันทร์งาม, 2528 : 12-21) และเป็นสถานที่ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมของคนในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่มาจากการประกอบพิธีกรรมจึงทำให่วัดเป็นศูนย์กลางในการพบปะของคนในชุมชน ในขณะที่สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงแต่พระสงฆ์ยังคงเป็นผู้นำทางปัญญา และเป็นสถาบันหลักของชุมชนที่คนในสังคมยังคงให้การยอมรับ สังเกตได้จากการเข้าร่วมในการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ของวัด พบว่า มีสมาชิกของชุมชนเข้าร่วม เพราะทุกคนมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ เป็นที่ที่ต้องเคารพบูชากราบไหว้ นอกจากอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้วยังเป็นสถานที่ของส่วนรวมอีกหลาย ๆ อย่าง ได้แก่

1. เป็นสถานศึกษา
2. เป็นสถานพยาบาล
3. เป็นสถานสงเคราะห์
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสร
6. เป็นสถาบันบันเทิง
7. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท
8. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม
9. เป็นคลังพัสดุ
10. เป็นศูนย์กลางของการบริการ

กล่าวได้ว่าวัดเป็นทุกอย่างของสังคมเป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระสงฆ์เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพ เชื่อถือ และความร่วมมือ วัดกลายเป็นหลักประกันความมั่นคงของชาติในฐานะ เป็นที่ยึดเหนี่ยวประชาชนให้มีความสามัคคีและให้รวมตัวกันเป็นหนึ่งได้ (พระประชา ปล้นันธัมโม, 2529 : 15) อย่างไรก็ตามการที่วัดจะดำรงเป็นสถาบันทางสังคมอยู่ได้ จะต้องอาศัยการกระทำร่วมกันของชุมชน เพื่อดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดองค์กรของวัดเองหรือกระบวนการของชุมชนร่วมกำหนดความต้องการและวัตถุประสงค์ของชุมชน ดังนั้นวัดจึงมีบทบาทต่อชุมชน ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติ

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 144-148) ได้กล่าวเกี่ยวกับบทบาทของวัดต่อการพัฒนาว่า " การพัฒนาโดยทั่วไปมี 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ด้านที่สอง คือพัฒนาบุคคลในเรื่องของจิตใจ การพัฒนาทั้ง 2 ด้านจะต้องเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันโดยสถาบันทางศาสนาจะต้องให้ความสำคัญต่อการรุกรานของปัจจัยภายนอกที่เข้าสู่ชุมชน (รวมทั้งการทำลายสิ่งแวดล้อม)

การที่ต้งเน้นให้คนรู้จักดออม รู้จักของเก่า วัฒนธรรม และรู้พื้นประเพณีเก่ามาเพื่อจัดสภาพแวดล้อมต้องปลูกป่าขึ้นใหม่เล็กตัดต้นไม้ และจัดสภาพแวดล้อมในวัดให้วัดมีแต่บรรยากาศที่สงบควรทำวัดให้เป็นที่พักพิงของชาวบ้าน

นอกจากนี้ พระประชา ปล้นธัมโม (2530 : 20) ได้ให้ความเห็นต่อบทบาทของวัดต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่า "บทบาทในด้านนิเวศวิทยาเป็นบทบาทใหม่อีกบทบาทหนึ่งที่นอกเหนือจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมือง ตามคติเดิมถือว่า วัดต้องมีอารามหรือสวนที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ ปัจจุบันมีวัดจำนวนไม่น้อยซึ่งรักษาสภาพเช่นนั้นไว้ได้โดยเฉพาะวัดวิปัสสนากรรมฐานอันเป็นสภาพจริงของหมู่บ้านไทยในอดีตที่เต็มไปด้วยผลไม้และต้นไม้หลายชนิด และชีวิตของประชาชนขึ้นอยู่กับความสมดุลย์ในด้านนิเวศน์โดยตรง โดยเฉพาะป่าไม้เป็นทั้งแหล่งต้นน้ำลำธารเป็นแหล่งอาหาร เป็นที่มาของไม้ที่นำมาใช้ทำที่อยู่อาศัยและถือเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของชาวไทย แต่เมื่อเทคโนโลยีมีความก้าวหน้าและมีการส่งไม้ซื้อขายต่างประเทศป่าไม้ของไทยก็ถูกทำลายซึ่งกระทบกระเทือนต่อระบบนิเวศวิทยาทั้งหมดของแผ่นดิน รวมทั้งก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ในวงจรชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ที่ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ พระสงฆ์ที่มีความเป็นผู้นำจำนวนหนึ่งได้เริ่มมองเห็นปัญหาดังเช่น กรณีของ หลวงพ่อบุญธรรมแสดงให้เห็นเด่นชัดถึงศักยภาพของพระสงฆ์ที่จะนำชาวบ้านฟื้นฟูสภาพทางนิเวศวิทยาของชุมชน โดยหาวิธีปลูกขึ้นใหม่จากสภาพที่ถูกทำลายจนแห้งแล้งไปหมดให้กลายเป็นป่าไม้ย่อม ๆ และร่มรื่นของชุมชน ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของท่านทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญและให้ความร่วมมือ และเกิดสำนึกทางนิเวศวิทยาโดยการนำความเชื่อเกี่ยวกับบาปบุญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาใช้ หลวงพ่อบุญธรรมเห็นว่าการที่จะทำให้ชาวบ้านรักธรรมชาติและเห็นคุณค่าของต้นไม้ไม้ใช้ฟืน แต่ต้องลงมือทำให้เห็นผลไม่นานต้นไม้ก็ขึ้นต้นที่หลวงพ่อลงมือปลูกระยะ 5 ปี ก็ออกผล จนมีชาวบ้านเอาวิธีการปลูกป่าไปใช้เป็นตัวอย่าง"

สุทธิชัย ภูลวรรณ และคณะ (2535 : 17) ได้สรุปบทบาทของวัดต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไว้ในรายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาและพัฒนาเพื่อให้วัด หรือศาสนาสถานเป็นแหล่งช่วยงานด้านป่าไม่ว่า "การส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งช่วยงานด้านป่าไม้ เป็นแนวทางที่ควรดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยเฉพาะในการอนุรักษ์ป่าและปลูกป่า ตลอดจนใช้วัดเป็นแหล่งประชาสัมพันธ์เผยแพร่งานด้านป่าไม้ การดำเนินการตามแนวทางนี้ จำเป็นต้องมีอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ที่ได้รับการคัดเลือกและฝึกอบรมโดยเฉพาะควรมีโครงการตัวอย่าง ตลอดจนมีนโยบายที่ชัดเจนในการดำเนินงาน เจ้าหน้าที่ควรร่วมดำเนินงานให้คำแนะนำด้านวิชาการสนับสนุนให้เพียงพอกับความต้องการของวัดทั้งชนิดและปริมาณ ซึ่งจะทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างรวดเร็ว

สมนึก ปัญญาลิงห์ และทวิชัย บุญเติม (2531) ได้สรุปถึง การศึกษาหลวงพ่อบุญธรรม อุดมธัมโม ว่า "การปลูกป่าของหลวงพ่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา อบรมปฏิบัติธรรม เพราะปัจจุบันต้นไม้เหล่านั้นโตให้ร่มเงาเปรียบเสมือนศาลาตามธรรมชาติ หลวงพ่อ กล่าวว่า ธรรมะ คือ ธรรมชาติ การศึกษาธรรมะคือ การศึกษาธรรมชาติต้องเข้าใจธรรมชาติ หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นและมีอยู่ตามธรรมชาติหรือที่เป็นเองโดยมิได้ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงตามสภาวะของมัน อาณิสย์ของป่าที่หลวงพ่ได้เพียรพยายามปลูกโดยต้องอาศัยเวลาและความมีขันติ กิจกรรมการปลูกป่าของหลวงพ่ได้ค่อย ๆ สร้างความศรัทธาของชาวบ้านหนองแกมากขึ้น นอกจากนี้ญาติธรรมที่เข้าร่วมฝึกอบรมปฏิบัติธรรมยังขึ้นชมป่าที่หลวงพ่และชาวบ้านหนองแกร่วมแรงกันปลูกป่า ซึ่งถือเป็นการสาธิตการปลูกป่าหรือสร้างป่าทางอ้อม

พระราชลิลิตาภรณ์ (2537 : 39-40) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ จากพระไตรปิฎก ว่า งานสิ่งแวดล้อมเป็นงานที่ต้องทำเป็นประจำ รวมถึงการบวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมไปสู่กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งสถาบันสงฆ์ควรเข้าไปเป็นผู้นำช่วยกันดูแลรักษาสภาพป่าที่เป็นป่าอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนสร้างความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนให้เกิดวิถียุทธที่จะหวงแหนป่าป่าเสื่อมโทรมจะต้องช่วยกันปลูกป่าเพิ่ม โดยเลือกชนิดของต้นไม้ เช่น ไม้โตเร็ว ไม้สมุนไพร ไม้เศรษฐกิจ หรือไม้ผลต่าง ๆ เพราะความจำเป็นของแต่ละคนแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยยังชีพของเขา

จากแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของวัดต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สรุปได้ว่า "หน้าที่ของสถาบันวัดนอกเหนือจากการพัฒนาบุคคลในด้านของจิตใจแล้ว การพัฒนาทางด้านสิ่งแวดล้อม และด้านนิเวศวิทยายังมีความสำคัญต่อคนในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้ป่าใช้ป่าเป็นแหล่งอาหาร ธรรมชาติ รวมถึงประโยชน์ในการยังชีพอื่น ๆ จึงจำเป็นที่ผู้นำทางศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่จะต้องให้ความร่วมมือในการฟื้นฟูธรรมชาติของป่าให้คืนสภาพ หรืออาจมีการสร้างป่าใหม่ขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการไว้ใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน ขณะเดียวกันยังนำเอาพิธีกรรม และคำสั่งสอนตลอดจนแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนามาใช้ เช่น บทบาทในการกระตุ้นจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ บทบาทในการจรรโลงประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ บทบาทในการปลูกสร้าง การให้โอกาสประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เป็นตัวกลางของรัฐและประชาชน และเป็นการให้โอกาสประชาชนในการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับองค์การที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นต้องนำเอาประเด็น "การเป็นเจ้าของร่วมกัน" มาพิจารณา เพราะการใช้ประโยชน์ร่วมกันในทรัพยากรใดก็ตาม มักจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลผู้ได้รับประโยชน์และเสียประโยชน์ ซึ่งปัจจุบันพบว่าปัญหาการใช้ประโยชน์ร่วมกันเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรสาธารณะอื่น ๆ ปัจเจกบุคคลเป็นตัวกระตุ้นให้มีการใช้ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้นจนนำมาสู่ความเสียหาย ซึ่งเป็นที่มาของ "เรื่องน่าเศร้าของทรัพยากรสาธารณะ (Tragedy of the Common)" อันเป็นปัญหาที่สำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ มีข้อสมมติฐานเกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณะของการใช้ทรัพยากรว่า ปัญหาที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรสาธารณะคือ เกิดจากการใช้ทรัพยากรอย่างอิสระ (Free Rider) และขาดระเบียบในการควบคุมจนเกิดความเสียหายในที่สุด ดังนั้นเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการจัดโครงสร้างและระเบียบขององค์กร เช่น จำกัดจำนวนสมาชิกของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ เพื่อให้มีความสะดวกและรัดกุมในการลงโทษของสังคม นอกจากนี้ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมีการระเบียบในการควบคุม โดยองค์กรที่เหมาะสมสำหรับแต่ละกิจกรรมหรือประเภทของทรัพยากรซึ่งมีหลักการสำคัญดังนี้ คือ

1. ต้องทราบถึงขอบเขตของผู้ใช้และทรัพยากร เช่น สำหรับกลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มจัดการป่าไม้นั้นสามารถรู้ขอบเขตของผู้ใช้และกำหนดผู้ใช้ได้ ในขณะที่การใช้ทรัพยากร การประมงไม่สามารถทราบขอบเขตและผู้ใช้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังต้องทราบและเข้าใจถึงคุณภาพของทรัพยากรแต่ละชนิด รวมทั้ง เรื่องของการเปลี่ยนแปลงตามเวลาและสถานที่
2. การกระจายของต้นทุนและกำไร หมายถึง การที่มองถึงการได้รับผลประโยชน์จากการลงทุนของสมาชิก
3. คุณลักษณะของทรัพยากร เช่น ทรัพยากรชนิดใดสามารถนำมาใช้ได้อีกหรือไม่ ทรัพยากรแต่ละอย่างมีอยู่ในฤดูกาลที่แตกต่างกัน ศักยภาพของทรัพยากรบางชนิดสามารถใช้คนเดียว ดูแลคนเดียวและบางชนิดใช้ได้ร่วมกับคนจำนวนมากและต้องดูแลร่วมกัน
4. คุณลักษณะของผู้ใช้ ที่มีความแตกต่างกัน อาจจะต้องมีการพึ่งพากัน มีความขัดแย้งกัน หรือมีเรื่องความคล้อยคลึง และความแตกต่างของผู้ใช้เข้ามาเกี่ยวข้อง ตลอดจนพิจารณาถึงพื้นฐานประเพณีวัฒนธรรมของผู้ใช้ด้วย

Uphoff (1986) ได้กล่าวถึงการพัฒนาสถาบันในท้องถิ่นเพื่อกิจกรรมในพื้นที่ว่าการดำเนินกิจกรรมของสถาบันในชุมชนทั้งหมดจำเป็นที่จะต้องมองถึงการเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะที่มีขอบเขต โดยไม่ได้หมายถึงเฉพาะเพียงผลของการจัดการและการบำรุงรักษาหรือโครงสร้างที่

สมบูรณ์หลังจากที่ได้รับการช่วยเหลือจากสถาบันศาสนาเท่านั้น แต่ต้องมีการเปรียบเทียบกิจกรรมร่วม (Collective Action) เมื่อมีการดำเนินงานและการบำรุงรักษาทรัพย์สินสาธารณะ (Public Goods) การดำเนินงานโดยสถาบันในท้องถิ่นไม่ใช่กระบวนการที่เป็นนามธรรม แต่เป็นสถาบันการพัฒนาของท้องถิ่นที่มีเงื่อนไขที่แท้จริงมีเป้าหมายทั่วไป และรูปแบบการทำงานเพื่อรัฐบาลเอกชน ซึ่งแต่ละแห่งจะมีกิจกรรมแตกต่างกันออกไป ดังนั้นสถาบันในท้องถิ่นจึงมีรูปแบบแตกต่างกันไปดังนี้

1. องค์การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น (Local Administration = L A) เป็นตัวแทนของส่วนกลางที่เข้ามาทำงานในท้องถิ่น
2. องค์การปกครองท้องถิ่น (Local Government = L G) เป็นกลุ่มที่ได้มาจากการเลือกตั้ง และเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงในการบริหารและพัฒนา
3. องค์การสมาชิกท้องถิ่น (Memberships Organization = Moz) เป็นกลุ่มที่พึ่งตนเองมีทั้งลักษณะกิจกรรมหลายด้านและลักษณะกิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น กลุ่มผู้จัดการชลประทาน ซึ่งการดำเนินงานของกลุ่มและการรวมกลุ่มเกิดจากความต้องการของสมาชิก
4. สหกรณ์ (Cooperatives = Co-ops) องค์การชนิดนี้เป็นระบบสหกรณ์ซึ่งมีกิจกรรมเกี่ยวกับผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ การตลาด เครดิต และผู้ผลิต
5. องค์การบริการท้องถิ่น (Local Service Organizations = Soz) องค์การบริการเป็นรูปแบบของการช่วยเหลือขั้นพื้นฐานจากบุคคล
6. ธุรกิจเอกชน (Private Business = PBs) องค์การประเภทนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ส่วนกลางแล้วแยกสาขาต่าง ๆ ออกไป

จากรูปแบบการจัดการและพื้นฐานขององค์กรแต่ละองค์กรมีความแตกต่างกัน ดังนั้นกลุ่มผู้เข้ามาสนับสนุนองค์กรให้เกิดความต่อเนื่องย่อมแตกต่างกันไปคือ องค์การบริหารราชการส่วนท้องถิ่นและองค์การปกครองท้องถิ่น เป็นสถาบันท้องถิ่นที่ถูกควบคุมโดยกฎหมายและมีหน่วยงานของทางราชการเป็นผู้สนับสนุน แต่มีความแตกต่างกันที่องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมีตัวแทนที่เป็นเจ้าหน้าที่ของทางราชการซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจสูงกว่า ส่วนองค์การปกครองท้องถิ่นมีตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้ง องค์กรเช่นนี้มีทุนและอำนาจค่อนข้างน้อย เพราะรูปแบบการสนับสนุนมาจากลักษณะทางการเมือง อย่างไรก็ตามเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับแล้วยังถือว่าเป็นองค์กรสาธารณะที่อยู่ในระดับท้องถิ่นทั้ง 2 องค์กร ส่วนองค์การสมาชิกท้องถิ่นมีลักษณะคล้ายกับระบบสหกรณ์หลักการ

สำคัญคือ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้สมาชิกเข้ามามีการจัดการด้วยตนเอง เพราะมีความสนใจร่วมกัน มีทั้งที่เป็นลักษณะของสาธารณะและเอกชน

ในส่วนของเอกชนคือ องค์การบริหารท้องถิ่นและธุรกิจเอกชน เป็นรูปแบบขององค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการผลิตและผลประโยชน์ของบุคคลที่อยู่นอกชุมชนเข้ามามีการจัดการ แต่บุคคลต่างก็เป็นลูกค้าและผู้บริโภคนที่เป็นสมาชิก ดังนั้นการวางแผนจึงไม่มีการจัดระเบียบแต่ก็ได้รับสวัสดิการจากการเป็นสมาชิก

เมื่อนำรูปแบบของสถาบันท้องถิ่นตามทัศนะของ Uphoff มาวิเคราะห์สรุปได้ว่าการจัดการป่าไม้โดยสถาบันวัดเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรม ระบบสังคมและจัดเป็นองค์กรประเภทองค์กรสมาชิกท้องถิ่น เพราะมีการจัดการโดยกลุ่มสมาชิกที่อยู่ในวัด ตลอดจนได้รับความร่วมมือจากราษฎรที่อยู่ใกล้เคียง ในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างรวมถึงการมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือการจัดการป่าไม้ของวัด ขณะเดียวกันกรณีของการเข้าไปใช้ประโยชน์ในวัดในรูปแบบต่าง ๆ ถือได้ว่าวัดเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรสาธารณะ ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินสาธารณะเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องนำมาใช้ในการวิเคราะห์องค์กรรวมถึงกิจกรรมการดำเนินงานของวัดด้วยเช่นเดียวกัน

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มหรือองค์กรใด ๆ ก็ตามจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงภาวะผู้นำที่เป็นตัวหลักในการดำเนินกิจกรรม เพราะการรวมตัวของกลุ่มในรูปแบบชุมชนหรือกลุ่มสังคมแบบใดก็ตามจะเกิดผู้นำ ผู้นำสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ผู้นำจึงมีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มจะมีความผูกพันสูงเท่าใดขึ้นอยู่กับผู้นำ กลุ่มจะแตกแยกเมื่อผู้นำประสบความล้มเหลวในการกระตุ้นเตือนให้สมาชิกร่วมกันทำกิจกรรม ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่ทันสมัยอยู่เสมอเพื่อความก้าวหน้าและความอยู่รอดของกลุ่ม (สุรางค์ จันทรเอน, 2529 : 144)

บุญเดิม พันรอบ (2529 : 144) ได้ให้ความหมายของผู้นำว่า ผู้นำหมายถึง ผู้มีอิทธิพลในการกระทำ พฤติกรรม ความเชื่อถือ และความรู้สึกต่อบุคคลในระบบสังคมหรือในกลุ่ม ทั้งนี้คนที่อยู่ในสังคมก็ยอมรับด้วย"

โสภา ชูพิกุลชัย (2522 : 75) กล่าวว่า ชนิดของผู้นำ ผู้นำอาจจำแนกได้เป็นหลายประเภท คือ

1. ผู้นำซึ่งได้มาโดยอำนาจ หมายถึง ผู้นำที่เป็นผู้นำขึ้นมาโดยอำนาจทางกฎหมาย อำนาจปกครอง อำนาจการบังคับบัญชา ทำให้สามารถใช้บุคคลอื่น ๆ ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินงานให้บรรลุจุดหมายของกลุ่ม อำนาจที่ผู้นำในลักษณะนี้ใช้จำแนกได้ดังนี้คือ

1.1 ผู้นำแบบใช้พระเดช

กพ

1.2 ผู้นำแบบใช้พระคุณ

SD

๓๖๘๕

1.3 ผู้นำแบบพ่อพระ

2. วิธีการที่ผู้นำใช้อำนาจ จำแนกได้ คือ

1. ประเภทเสรีนิยม (Laissez-Faire) หัวหน้าประเภทนี้ไม่ค่อยได้ทำอะไร ให้ประจักษ์ในฐานะผู้นำ ทุกอย่างทำไปตามหน้าที่ แบบเข้าขามเย็นขาม ไม่เอาใจใส่ต่องานและผู้ใต้บังคับบัญชา

2. ประเภทอัตตาธิปไตย (Autocrat) หัวหน้าประเภทนี้ขาดความสัมพันธภาพที่ดีกับลูกน้องอย่างสิ้นเชิง ใช้อำนาจทุกอย่างที่มีอยู่เพื่อจะสั่งการให้ลูกน้องทำตามความคิดของตนเท่านั้น

3. ประเภทประชาธิปไตย (Democrat) หัวหน้าแบบนี้เป็นการเอาสองแบบแรกมาถ่วงเฉลี่ยกันแล้วปฏิบัติไปตามสายกลาง ยึดถือเหตุผลและความคิดของคนส่วนมากเป็นเครื่องตัดสินใจในการทำงานการวางแผนงานการส่งงานส่วนใหญ่มาจากผลของการประชุมปรึกษาหารือของสมาชิกหรือหัวหน้างานระดับรองลงไป โดยมีนโยบายหลักเป็นแกนยึด

Stogdill (อ้างใน สุรางค์ จันทรเริง, 2529 : 61) กล่าวว่า ผู้นำควรมีลักษณะเด่น ๆ ดังนี้ คือ

1. ลักษณะทางกายภาพ (Physical Factor) ได้แก่ การมีความสูง น้ำหนัก กำลังกาย ตลอดจนท่าทางอยู่ในลักษณะที่เด่นกว่าคนอื่น

2. เขาวินปัญญา (Intelligence) ผู้นำโดยทั่วไป ควรมีความสามารถทางสมองสูงกว่าคนทั่วไปในกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาของกลุ่ม

3. ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self Confidence) ผู้นำโดยทั่วไป จะต้องมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงกว่าสมาชิกของกลุ่มโดยทั่วไป

4. ความสามารถในการปรับตัว (Adjustment) ผู้เป็นผู้นำจะมีความสามารถในการปรับตัวดีกว่าบุคคลโดยทั่วไปของกลุ่ม

5. ความสามารถในการเข้าสังคม (Sociability) ผู้นำจะต้องติดต่อกับบุคคลต่าง ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้นควรมีความสามารถในการติดต่อกับบุคคลอื่น ๆ ด้วยความราบรื่น อันกล่าวได้ว่าความสามารถในการเข้าสังคมได้ดี

6. มีความมุ่งมั่น (Will) ได้แก่ การมานะพยายาม หรือมีความมุ่งมั่นในการทำงานของกลุ่มให้ประสบความสำเร็จ

7. ความมีลักษณะเด่นกว่าผู้อื่น (Dominance) เช่น การมีชื่อเสียง มีอำนาจ และมีผลงานเหนือผู้อื่น ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่เด่นในกลุ่ม เหมาะที่จะเป็นผู้นำได้

8. การมีความสามารถรอบด้าน (Surgency) ได้แก่ การมีความคิดริเริ่ม ภาวะกระตือรือร้น ความร่าเริงแจ่มใส ความตื่นตัวในการทำงาน และมีความสามารถในการติดต่อกับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี

ในการศึกษาการเป็นผู้นำ อาจทำได้หลายวิธี จากการวิเคราะห์ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำต่าง ๆ ทำให้ Hodge และ Johnson (อ้างใน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2525 : 19) สรุปว่ามีทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับการเป็นผู้นำอยู่ 4 แบบคือ

1. ทฤษฎีคุณลักษณะของผู้นำ (The Traitist Theory) ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ผู้นำที่ประสบความสำเร็จจะมีลักษณะของบุคลิกลักษณะหรือคุณสมบัติพิเศษ

2. ทฤษฎีทางสถานการณ์ (The Situationist Theory) ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าบุคคลที่ได้รับการยอมรับเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง

3. ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (The Followership Theory) ทฤษฎีนี้เป็นการขยายทฤษฎีของคุณลักษณะของผู้นำ โดยถือว่าการศึกษาการเป็นผู้ตามเป็นการศึกษา การเป็นผู้นำโดยทางอ้อม ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าเครื่องบ่งชี้คุณภาพของผู้นำคือ คุณภาพของผู้ตาม

4. ทฤษฎีของผลรวม (The Eclectic Theory) ทฤษฎีนี้เป็นผลรวมของทฤษฎีทั้งหลาย เป็นการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีต่าง ๆ มารวมกัน เพื่อที่จะอธิบายการเป็นผู้นำ

จากความหมายและคุณลักษณะของผู้นำแบบต่าง ๆ เห็นได้ว่าผู้นำเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการดำเนินการที่จะให้เกิดความสำเร็จต่อวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเฉพาะผู้นำชุมชนท้องถิ่นที่จะต้องนำสมาชิกของชุมชนไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ไม่ว่าจะเป็นผู้นำประเภทใดก็ตาม เช่น ผู้นำทางการเมือง ซึ่งมักเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากทางราชการให้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นต้น และผู้นำที่ไม่เป็นทางการเมือง ซึ่งหมายถึง ชาวบ้านให้การต้อนรับนับถือโดยที่เขาอาจไม่มีตำแหน่งใด ๆ จากทางราชการก็ได้ หรือแบ่งผู้นำชาวบ้านตามเกณฑ์โดยคำนึงถึงองค์ประกอบของโครงสร้างสังคมเป็นเกณฑ์

2.6 ผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง "การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยสถาบันหลักในชุมชน" พบว่าได้มีผู้ให้ความสนใจศึกษาไว้หลายคน ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงได้ดึงเอาผลงานการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องเข้ามาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

วิรัช วิรัชนิการวรรณ และคณะ (2531 : 93) ได้ศึกษาเรื่อง "บทบาทขององค์กรในท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานีสรุปได้ว่า บทบาทขององค์กรในท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทำได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ ออกมาในรูปการทุนบำรุงและรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งมีการป้องกันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดรวมทั้งการสร้างธรรมชาติเท่าที่จะทำได้ เช่น การปลูกป่าในบริเวณที่ดินของตนเองหรือการขุดบ่อน้ำขึ้นด้วยตนเอง

ยงยุทธ บุราสิทธิ์ (2533) ศึกษา "การดำเนินงานของชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" ศึกษากรณีบ้านชัยใต้ บ้านโคกน้อยและบ้านโนนกระโดน ตำบลพญาเย็น อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา สรุปว่าคุณลักษณะต่าง ๆ ที่มีผลต่อการดำเนินงานของชมรม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติคือ กิจกรรมในด้านอาชีพของชมรมฯ ที่ไม่ต้องพึ่งพิงป่า ทำให้สมาชิกมีอาชีพที่มั่นคง จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยป่าในการประกอบอาชีพ

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ (2534) ได้กล่าวไว้ในรายงานการศึกษาเรื่อง "วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกิน" ว่า นโยบายเรื่องป่าชุมชนที่ให้ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ร่วม มีความเป็นไปได้สูง ในภาคเหนือตอนบนและภาคอีสาน เพราะมีองค์กรชาวบ้านที่แข็งแกร่งกว่าภาคอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตามสถาบันของชุมชน หรือองค์กรของชาวบ้านน่าจะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นนิติบุคคลให้สามารถเป็นเจ้าของที่ดินและป่าชุมชนได้ นโยบายการให้เอกสารสิทธิ์แก่ชุมชนก็จะเป็นการมาตรการเสริมที่ชุมชนจะได้ใช้อำนาจของกฎหมายป้องกันการเข้ายึดพื้นที่ของบุคคลภายนอก

เศกสรรค์ ยงวิชัย และคณะ (2534) ได้ศึกษา "บทบาทกลุ่มชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ป่าดงมูล" สรุปได้ว่า การดำเนินงานของกลุ่มเหล่านี้พบว่าพื้นฐานการก่อตั้งกลุ่มมีความเป็นมาที่ต่างกัน แต่ชาวบ้านมีความตระหนักที่จะร่วมกันดูแลรักษาป่าเพราะการมองเห็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การแสวงหาอาหารธรรมชาติจากป่าล่ามากขึ้น การใช้ไม้พื้นการเลี้ยงสัตว์เป็นเหตุให้ชาวบ้านรวมกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นในพื้นที่ กลุ่มชาวบ้านได้พยายามแก้ไขปัญหานี้และหามาตรการควบคุมการดำเนินงานเสมอมา เช่น การร่างระเบียบเพื่อป้องกันการบุกรุกการร่วมกันทำหลักแนวเขตรับผิดชอบที่แน่นอน ขออนุญาตใช้ประโยชน์ในเขตอนุรักษ์ผ่านหน่วยงาน

ราชการ เป็นต้น กลึกาเหล่านี้เกิดจากความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และพึงพิงป่าบริเวณพื้นที่ที่ตนมีส่วนรับผิดชอบ เงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้กลุ่มจะต้องประสานความร่วมมือกับชุมชน และหน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายทางด้านป่าไม้เท่าที่จะอำนวยความสะดวกอย่างน้อยที่สุด กลุ่มองค์กรเหล่านี้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าไม้ที่อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเสมอ

ดุษฎี อายุวัฒน์ และคณะ (2535) ได้มีการศึกษาวิจัย "การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในงานวนศาสตร์ชุมชน : กรณีชุมชนห้วยม่วง" พบว่าปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานวนศาสตร์ชุมชน ได้แก่

1. โครงการหรือกิจกรรมนั้นสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน
2. กลุ่มมีความสนใจในกิจกรรมนั้น ๆ
3. กลุ่มมีความพร้อมด้านเวลา มีฐานะทางครอบครัวพออยู่พอกินและความพร้อมด้านสถานที่ เช่น กิจกรรมเรือนเพาะชำจะทำให้กิจกรรมนั้นประสบผลสำเร็จ
4. กิจกรรมนั้นก่อให้เกิดความรู้ ทักษะและสามารถรวมกลุ่ม เช่น กิจกรรมรื้อกินได้
5. กิจกรรมก่อให้เกิดความรู้ ทักษะและการรวมกลุ่ม ซึ่งจะนำความรู้ไปสู่การพัฒนาต่อไปในอนาคต เช่น กิจกรรมในการอบรมกลุ่มต่าง ๆ
6. จากการพูดคุยตัวต่อตัวและความสัมพันธ์ส่วนตัวกับ เจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนรวมในกิจกรรมมากขึ้น

ประสพสุข พันธุ์ประยูร (2535) ได้ศึกษา "บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย" พบว่า บทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นี้มีดังนี้ คือ

1. กำหนดเขตวัดหรือสำนักสงฆ์เป็นเขตอุทยาน
2. สั่งสอนชาวบ้าน ให้หยุดยั้งการทำลายป่า
3. ฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายโดยการร่วมกันปลูกป่า
4. สร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า
5. ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา
6. จัดทำแนวเขตป่าอนุรักษ์ เช่น ปักหลักเขตที่แน่นอน
7. จัดตั้งองค์กรในชุมชนให้มีส่วนรับผิดชอบในการอนุรักษ์
8. ระดมชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่า

วิรัช วิรัชนิการวรรณ (2535) สรุปไว้ใน "การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : บทบาทขององค์กรในท้องถิ่น" ว่า กระบวนการดำเนินงานขององค์กรในท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาตินั้น ส่วนใหญ่เป็นการดำเนินงานที่ได้รับนโยบาย หรือคำสั่ง แนะนำมาจากเบื้องบนคือมาจากอำเภอหรือจังหวัด อันมิใช่เป็นการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านหรือตำบลที่เกิดจากความคิดริเริ่มหรือความต้องการของ คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) และคณะกรรมการสภาตำบล (กสต.) และยังเป็นการไม่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาที่กำลังจะเริ่มมาจากความต้องการของประชาชนเป็นหลัก เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้จึงมีผลทำให้การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในระดับหมู่บ้านและตำบลไม่ได้รับความร่วมมือจาก กม. และ กสต. มากเท่าที่ควร

วิรุทธิ์ จำรัสพันธุ์ และคณะ (2535) ได้สรุปผลจากการศึกษาเรื่อง "การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น" ว่า ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติกำลังลดปริมาณลงเรื่อย ๆ ความต้องการของชุมชนต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบันวัดป่ากำลังได้รับแรงกดดันจากความต้องการดังกล่าวนี้จากชุมชนที่อยู่รอบ ๆ บริเวณวัด จึงทำให้วัดป่าไม่อาจละเลย ความจริงในข้อนี้ได้ว่าในที่สุดแล้วชาวบ้านต้องเข้ามาใช้ทรัพยากรป่าไม้ของวัดแน่นอน การปรับกลยุทธ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของวัดป่า คือ การให้ชาวบ้านสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของวัดโดยไม่ทำความเสียหายต่อทรัพยากรป่าไม้

สุพรัชย์ มั่งมีสิทธิ์ (2535) ได้ศึกษา "การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนในโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชน" ศึกษากรณีการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่ริเริ่มโดยศูนย์พัฒนาหมู่บ้านชนบทผสมผสาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน จากการนำตัวแปรจำนวน 13 ตัวแปรมาทดสอบทางสถิติ พบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน คือ เพศ ตำแหน่งในหมู่บ้าน การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ความรู้ความเข้าใจในปัญหาการเสื่อมโทรมของป่าไม้ โอกาสในการมีส่วนร่วมทัศนคติของชาวบ้านต่อโครงการปลูกป่าชุมชนของศูนย์พัฒนาหมู่บ้านชนบทผสมผสานอำเภอบ้านไผ่ ส่วนตัวแปรที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนคือ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส ระดับรายได้ต่อปี การถือครองที่ดิน จำนวนการถือครองที่ดิน ความคาดหวังประโยชน์

อนงค์ พัฒนจักร (2535) ได้ศึกษา "การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ เพราะเห็นว่าสถานภาพส่วนบุคคลมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจกระทำการและพฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลจากการศึกษาพบว่า ผู้มีสถานภาพส่วนบุคคลสูง คือมีรายได้มากมีพื้นที่ถือครองมาก มีอาชีพที่มั่นคง มีการศึกษาสูงมีโอกาสติดต่อกับสังคมนอกหมู่บ้านมากกว่าหรือมีประสบการณ์ย้ายถิ่น

สูงมีโอกาสนับผลและ ใช้ชีวิตสังคมเมืองจะเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากหมู่บ้านสูงสุด แต่กลับมีระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ไม่พอ ส่วนกลุ่มที่มีสถานภาพส่วนบุคคลต่ำกว่าคือมีรายได้ต่ำ มีพื้นที่ถือครองน้อย อาชีพส่วนใหญ่ก็รับจ้างไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านนั้น เป็นกลุ่มที่ได้ร่วมกิจกรรมอย่างพร้อมเพรียง หากเป็นครัวเรือนที่ยากจนมากจะส่งตัวแทนมาทำอาจจะ เป็นเด็กหรือคนใดคนหนึ่งในครัวเรือน

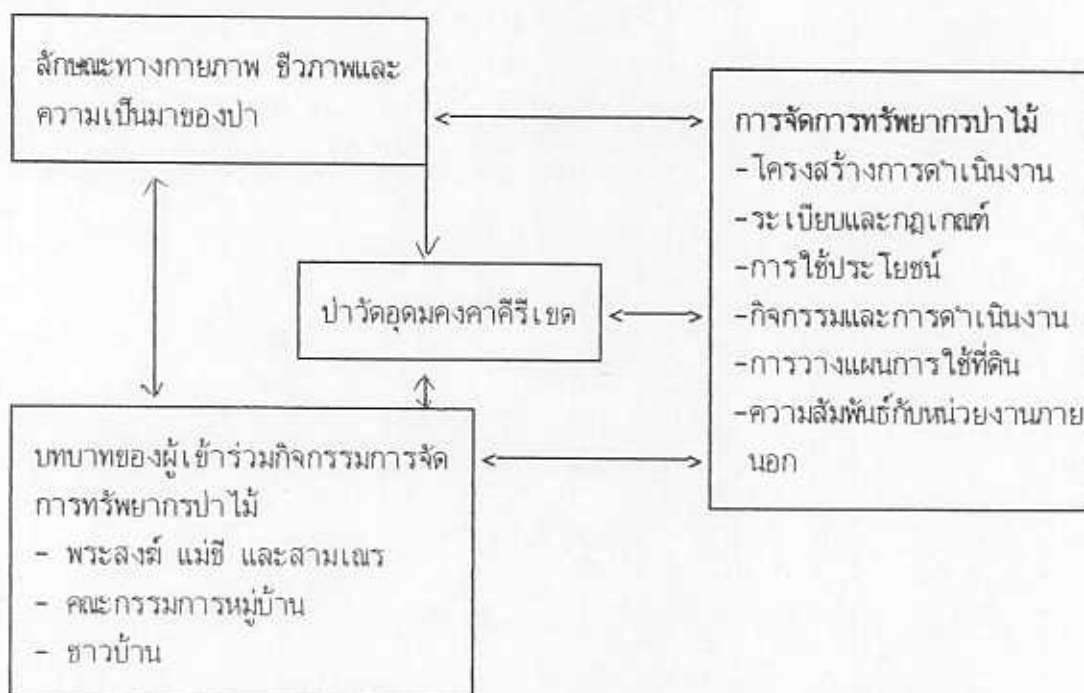
ประสิทธิ์ คุรุรัตน์ (2536) ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยวัดป่าว่า "การกำเนิดวัดไม่ว่าวัดบ้านหรือวัดป่าย่อมเป็นความต้องการของชุมชนเพราะสถาบันศาสนาเป็นสถาบันหลักอันหนึ่งของชุมชน ต้องได้รับการสนับสนุนจากชุมชนวัด สำนักสงฆ์จึงจะดำรงอยู่ได้ขณะเดียวกัน การดำรงอยู่ของวิถีชีวิตในชุมชนที่ลุ่มลุ่มบุญต้องมิวัดมีพระประจำหมู่บ้าน ดังนั้นความผูกพัน ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับวัด จึงแนบสนิทเนื้อเดียวกัน การบริหารจัดการป่าวัด ชุมชนจึงมีส่วนรับผิดชอบ เช่น การก่อสร้างวัด การวางแผนพื้นที่วัดร่วมกับพระ การพัฒนาวัด และการใช้ประโยชน์จากป่าวัดหรือวัดป่า ต่างระดับกัน ได้แก่

1. เพียงเพื่อประกอบพิธีกรรม ทำบุญเผาผี ผังศพ
2. การใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่า เช่น สมุนไพร เห็ด ผักป่า ไม้ฟืน ด้วยการขออนุญาตหรือได้รับการอนุญาตเชิญชวนจากเจ้าอาวาสและด้วยการทำบุญตามศรัทธา
3. การได้เข้าร่วมงานร่วมกัน ลงบ่มเพาะ อนุรักษ์ธรรมชาติ ใกล้ชุมชนและป่าธรรมชาติ ได้ลอนธรรม เพราะความรู้ด้านจิตใจตั้งต้นที่ป่า อยู่ในป่า และเกิดขึ้นที่ป่า
4. การได้แหล่งต้นน้ำของชุมชน วัดบางแห่งอยู่ระหว่างยอดเขาต้นน้ำ มีพื้นที่นับหมื่นไร่จึงเป็นแหล่งต้นน้ำ ต้นกำเนิดน้ำของชุมชนตลอดปี
5. แหล่งศึกษาธรรมชาติวิทยาและศึกษาระยะของเยาวชนในโรงเรียน
6. ป่าวัดเป็นแหล่งขยายพันธุ์พืชดั้งเดิมของชุมชน
7. ป่าวัดมีส่วนในการรักษาระบบนิเวศน์ชุมชน ของความเลวร้ายของการขาดดุลยภาพในระบบนิเวศน์ชุมชน
8. ป่าวัด ช่วยสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าของสังคมให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นการให้การศึกษา ของผลกระทบแบบไม่ตั้งใจจากของจริงและ เป็นศักดิ์ศรีของชุมชนที่บ่งบอกถึงความเป็นคนรักธรรมชาติ

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ได้กล่าวถึง "การศึกษาป่าชุมชนในภาคเหนือ" ว่า ประเพณีในเรื่อง "วัดป่า" ในภาคเหนือไม่ว่าจะเข้มแข็งนักเมื่อเทียบกับภาคอีสาน เพราะภาคเหนือมีพื้นที่เป็นป่าเขาส่วนมาก วัดส่วนใหญ่จึงตั้งอยู่บนพื้นที่ราบใกล้หมู่บ้าน วัดที่ทาหน้ำที่รักษาป่า จึงมักจะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตามม่อนดอยที่ไม่ไกลจากชุมชนนัก ซึ่งลักษณะที่ตั้งที่เหมาะสมโดยนัยดังกล่าวก็มีไม่มากนัก อย่างไรก็ตามโอกาสของการที่จะผลักดันให้วัด เข้ามามีบทบาทในการในแนวป่าชุมชน มีสูงเนื่องด้วยวัดมีสถานภาพเป็นนิติบุคคล จึงสามารถขอเช่าพื้นที่จากป่ากรมป่าไม้ ประกอบกับศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระและต่อวัด ก็น่าจะมีส่วนช่วยให้กิจกรรมนี้ขยายต่อไปได้ ประเด็นสำคัญคือ ชาวบ้านควรจะมีส่วนได้รับประโยชน์ในรูปแบบของการจุนเจือชีวิตจากป่าของวัดบ้าง นอกเหนือจากความอึดออดทางด้านอุดมการณ์

จากการประมวลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่า บทบาทขององค์กรท้องถิ่นที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากสมาชิกขององค์กรเหล่านั้นมีความตระหนักถึงคุณประโยชน์ที่ตนได้รับจากทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ จึงทำให้มีการจัดระเบียบในการใช้ประโยชน์ และระเบียบในการปฏิบัติที่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น เช่น องค์กรวัดสอนให้ชาวบ้านหยุดการทำลายป่าหันมาฟื้นฟูพันธุ์ และปลูกสร้างทรัพยากรป่าไม้ทดแทนป่าไม้ที่ถูกทำลายไป

2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดแสดงความสัมพันธ์ของปาวัดอุดมคงคาคีรีเขตกับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

จากแผนภาพข้างต้นอธิบายได้ว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยสถาบันศาสนาประกอบด้วย ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 คือ กลุ่มพระสงฆ์ แม่ชี และสามเณรในวัดอุดมคงคาคีรีเขต กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านของบ้านดอนแก่นเต่า บ้านโลกน้ำขุ่นและบ้านโลกใหญ่ กลุ่มที่ 3 คือ ชาวบ้าน 3 หมู่บ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมป่าไม้ในวัดอุดมคงคาคีรีเขต ได้แก่ บ้านโลกน้ำขุ่น และบ้านดอนแก่นเต่า ตำบลนางาม อำเภอแม่จางคีรี จังหวัดขอนแก่น บ้านโลกใหญ่ ตำบลโพธิ์ชัย กิ่งอำเภอโคกโพธิ์ชัย จังหวัดขอนแก่น ซึ่งสมาชิกทั้ง 3 กลุ่มได้ร่วมกันดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยมีสภาพการณ์และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องคือ

1. ลักษณะทางกายภาพและความเป็นมาของปาวัดอุดมคงคาคีรีเขต
2. โครงสร้างการดำเนินงาน
3. ระเบียบ และกฎเกณฑ์
4. การใช้ประโยชน์
5. กิจกรรมและการดำเนินงาน
6. การวางแผนการใช้ที่ดิน
7. ความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก
8. บทบาทของผู้เข้าร่วมกิจกรรมของวัดอุดมคงคาคีรีเขต

ซึ่งผลจากการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกจากสภาพที่มีอยู่ทำให้ป่าในบริเวณวัดอุดมคงคาคีรีเขต มีความอุดมสมบูรณ์ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน